

Ігор Сердюк
(Полтава)

**БАБА-ПОВИТУХА В РАННЬОМОДЕРНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ (за даними статистичних джерел
та етнографічних досліджень)**

У сучасній українській історичній науці відбуваються активні процеси розробки і засвоєння нових теоретичних засад, методо-

логічних підходів і методик дослідження. У зв'язку з цим вчені радіють появі нових проблем, напрямів або ж, навпаки, констатують кризу в історіописанні [5, с. 15]. Історики-

постмодерністи на теоретичному рівні, заперечуючи можливості достовірного знання про минуле, на практиці намагаються його реконструювати. Хоча такі реконструкції, на думку голландського теоретика історії Франка Анкерсміта, є скоріше інтерпретаціями, оскільки сьогодні кількість фахівців, які вивчають минуле, перевищує загальну кількість істориків від Геродота до 1960 року [21, с. 222–224].

Значна кількість фахівців збільшує чисельність підходів до тлумачення джерела, знаходить нові об'єкти й окреслює нові напрями досліджень. Сьогодні українські історики дедалі більше уваги приділяють історії повсякдення, ментальності, тілесності, уявленням, історичній антропології, демографії, гендерним дослідженням тощо. Історія все більше поєднується з іншими дисциплінами, і дослідник до традиційних історичних методів додає методи соціології, етнології, антропології, психології, географії [21, с. 205]. Цього не уникнути як у дослідженнях на зразок праць Фернана Броделя¹, так і при вивченні життя та світоглядних уявлень якогонебудь «українського Менокіо»².

Особисто нас цікавить ранньомодерна доба, а конкретніше – демографічні характеристики міського населення Лівобережної України в другій половині XVIII ст. Застосовуючи методи демографії до аналізу статистичних джерел, ми можемо визначити показники народжуваності, плідності, шлюбності, смертності, однак їх потрібно інтерпретувати. Тобто треба дослідити демографічну поведінку людей, які жили більш ніж за два століття до нас, їхнє ставлення до життя і смерті, моральні й суспільні норми, традиційну поведінку й девіації тощо. Оскільки цифри не дають інформації про це, ми звертаємось до тодішньої літератури, мистецтва, фольклору, етнографічних даних. З іншого боку, застосування методик на зразок демографічних може знадобитися і при вивченні проблем, що традиційно належали до царини народознавчих студій.

Керуючись цим підходом, ми спробуємо дослідити таке явище, як бабування в ранньомодерному міському суспільстві Лівобережної України. В умовах велетенської дитячої смертності та відсутності лікарського нагляду від діяльності повитух значною мірою залежала не лише успішність пологів, а й те, чи виживе дитина у перші дні після народження, а також життя матері. Єдину допомогу їм могла надати баба, так у той час на-

зивали жінку, яка хоч раз приймала пологи. Наприклад, один з варіантів тлумачення цього терміна, за словником В. Даля, – «*повитуха, повивальня бабка*» [10, с. 32]. У довіднику «*Знаки української культури*» «баба» – «*...жінка, що приймала дітей під час пологів...*» [11, с. 20–22]. У різних регіонах України повитух могли називати по-різному. У північних районах говорили «баба», «бабка», на Середньому Подніпров'ї – «*пупорізка*», «*породільна*» [6, с. 67].

Особливостей бабування навчалися в етнографічних студіях другої половини XIX – початку XX ст. Здебільшого бабі не присвячувалося окремого дослідження. Наприклад, Марко Грушевський розповідав про бабування в контексті вивчення дитинства [9], у цьому ж ракурсі баба фігурує в статтях Миколи Сумцова [17]. Етнографи І. Беньковський [2], А. Малинка [14], В. Ястребов [22] писали про бабу, вивчаючи обрядовість, пов'язану з народженням дитини. Це ґрунтовні, вагомі дослідження, однак вони не розповідають, скажімо, про кількість бабів серед населення, чисельність пологів, які їм, імовірно, доводилося приймати. В етнографічних студіях вказано суспільні вимоги до бабів, однак не зазначено, наскільки вони відповідали таким вимогам, зрештою, у них зафіксовано дані другої половини XIX ст., які, незважаючи на консерватизм тогочасних звичаїв, могли змінитися за сто років.

Оскільки повитухами були жінки, то серед статистичних джерел другої половини XVIII ст. ми вибрали те, яке обліковує порядок із чоловічим і жіноче населення – «*Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.*». Це перепис населення й господарства Лівобережної України, що проводився у 1765–1769 роках за указом Катерини II. Його організацією та проведенням на території Гетьманщини займалася Друга Малоросійська колегія на чолі з президентом – генерал-губернатором Петром Румянцевим³.

Механізм проведення перепису, масштаби та зміст роблять його унікальним джерелом інформації для вивчення різних сторін життя населення Лівобережжя другої половини XVIII ст. 969 книг опису зосереджують відомості про 3,5 тис. населених пунктів і їх жителів [7, с. 5]. На думку вчених, він був найповнішим серед тих, що раніше проводилися на Гетьманщині [12]. Щоправда, поселення по-різному представлені в джерелі, оскільки документи перепису окремих населених пунктів майже повністю втрачені. У цій стат-

ті спробуємо проаналізувати матеріали Генерального опису Стародуба – значного полкового міста, економічного й адміністративного центру, опис якого зберігся порівняно добре, крім того, це джерело чітко виділяє повитух з решти жіночого населення вказівкою «баба», яка робилася перед ім'ям жінки.

Матеріали перепису м. Стародуба містяться в книгах 71, 72, 73, 74, 78, 81, 82, 124, 147, 148 а, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (Київ) у фонді № 57. Дослідники опису поділяють його документи на три групи: 1) матеріали про проведення й організацію опису в полках; 2) відомості про міста, населення та домогосподарства; 3) документи, що підтверджують права власників на нерухоме майно, купчі, гетьманські універсали, царські грамоти тощо [13, с. 110]. Для вивчення демографії населення міст найбільш корисними є матеріали другої групи, які складаються з чернеток та чистового варіанта.

Чистові варіанти, що містяться у книзі 148 а, датуються 1766 роком. Вони оформлені у вигляді таблиці на звороті кожного аркуша й додатку до неї на лицевій стороні наступного. З лівого боку кожної таблиці записано номер двору, назва вулиці, далі – окремі графи для будівель (помешкань господарів та наймитів, комор, конюшень, сараїв). У графі «чини та імена» вказувалося прізвище, ім'я власника двору чи глави родини, його соціальна належність. Нижче записувалися дружина і діти – спочатку хлопці, потім дівчата. Далі переписувалася решта мешканців двору. Зазвичай це були родичі чи наймити. У джерелі чітко простежуються родинні зв'язки мешканців двору. Окремими графами записано вік та стан їхнього здоров'я. На лицевій частині зафіксовано права володіння двором, яким шляхом придбаний, прибутки та заняття господарів. Загалом інформація подана чітко, лаконічно, дані уніфіковані, що значно полегшує їхню обробку.

У чистовому варіанті опису міститься демографічна інформація про 4210 жителів м. Стародуба, з них нараховуємо 2015 чоловіків і 2195 жінок. Терміном «баба» у джерелі позначено вісім жінок різного віку, які склали 0,4 % жіночого населення міста. Тобто бабів у місті було небагато, і вони повинні були встигнути на всі міські пологи.

За нашими підрахунками, у той час у місті відбувалося мінімум 166 пологів на рік, тобто в середньому по 20 на бабу, однак очевидно, що вони мали різний попит

і авторитет. Наймолодшою з них була «баба Прасковья Миронова», якій на час перепису виповнилося 23 роки. Вона була здоровою, наймалася по півроку за один карбованець, харчі й одяг [20, с. 574]. Можливо, вона не мала великого досвіду чи взагалі прийняла пологи випадково. Малоімовірно, щоб її кликали жінки 30–40 років. Наступною за віком була наймичка військового товариша – тридцятирічна «баба Мотрона Иванова» [20, с. 218]. Щодо іншої жінки, то привертає увагу формулювання «баба для обучения детей грамоте Ирина Иванова». При цьому у дворі дітей не записано, самій Ірині виповнилося 45 років [20, с. 226]. Наймичкою була і «баба Ховроня», яка на час перепису мала 50 років [20, с. 330]. Решта бабів були літнього віку: у міщанської вдови Домни «живёт на пропитании баба Прасковья Иванова дочь» – 60 років, «дряхла» [20, с. 200]. Шістдесятирічна баба Устина – «слепа и глуха» [20, с. 571]. Найстаршого віку були вісімдесятирічні Мотрона [20, с. 448] та Анастасія Денисиха [20, с. 420].

Ми звертаємо увагу на вік і стан здоров'я бабів, бо малоімовірно, щоб сліпа і глуха Устина приймала пологи. Мотрона й Анастасія були старими і слабкими, Параска Иванова була немічною. Отже, на час перепису фізично здоровими серед бабів були чотири жінки, з яких одній виповнилося лише 23 роки і яка не мала достатнього досвіду. Тому імовірно, що основну «акушерську практику» в м. Стародубі здійснювали 3–4 баби, які могли приймати 55 і більше пологів у рік.

Вік нам цікавий і в тому аспекті, що термін «баба» ототожнюється зі старістю, причому не лише сьогодні. За етнографічними розвідками Марка Грушевського, на межі XIX–XX ст. бабами ставали жінки 45–50 років, які самі вже перестали народжувати, якщо ж баба таки народжувала дитину, то з неї всі сміялися, а дитину називали «бабинець» [9, с. 34]. Отож український етнограф називає дві необхідні якості повитухи – зрілий вік, який означає досвід, і народження власних дітей: «баба повинна бути досвідчена, знаюча, стара жінка» [9, с. 33]. Це було важливою умовою, оскільки баби здебільшого не передавали свої знання, а отримували їх молодими під час власних пологів. Микола Сумцов писав, що бабою могла вважатися жінка, яка народила дівчинку [16, с. 29–30]. За дослідженнями А. Малинки, бабувати йшли ті, хто вже не міг мати дітей, здебільшого жінки літнього віку [14, с. 256–260].

Генеральний опис як джерело, що бере на облік населення незалежно від віку і статі та вказує на родинні стосунки переписаних осіб, певною мірою дозволяє нам перевірити «наявність» власних дітей у бабів. У цьому аспекті документ теж суперечить етнографічним даним, оскільки подає безпосередню вказівку про дітей лише однієї баби з восьми. Уже знайома нам Анастасія Денисиха проживала разом зі своєю сорокарічною донькою (вдовою) Марфою та онукою Іриною. Останній на момент перепису виповнилося 16 років, тобто коли народилася Ірина, Анастасія Денисиха мала 64 роки [20, с. 420]. Можливо, саме вона бабувала на пологах у власної доньки Марфи. Відмітимо, що А. Денисиха була єдиною бабою, яка, за даними опису, відповідала основним критеріям, що були названі етнографами, – мала літній вік і доньку, однак на час перепису була «дряхлою».

У решті випадків відомостей про дітей джерело не подає, вони могли вирости й жити окремо чи податися в найми. У цьому ракурсі привертає увагу Параска Миронова. У свої 23 роки вона вже була бабою, проте дітей з нею не записано, відомостей про її чоловіка теж немає, хоча вона мала б бути заміжною (інакше її записали б як дівку) [20, с. 547]. Діти Параски (якщо вони були) не досягли повноліття⁴ і мали б жити з нею або ж могли податися в найми чи в учні й жити у дворі господаря. Якщо Параска Миронова була немісцевою, то діти могли залишитися в селі, з якого вона прийшла, та джерело не зазначає місця її народження, хоча зазвичай така вказівка подається.

Діти тридцятирічної Мотрони Іванової не могли залишитися в селі, бо вона походила з м. Стародуба, однак вказівки про них у джерелі немає [20, с. 218]. Зрештою, вони могли померти малолітніми, і, у зв'язку з цим припущенням, постає питання: чи могла бабувати жінка, яка народила дітей, однак вони померли?

Якщо породілля кликала бабу, щоб отримати бодай якусь допомогу при пологах, то для чого це було потрібно самій бабі? Адже вона ризикувала життям матері й дитини. За дослідженнями Марка Грушевського, «більше бабують вони через те, що їм щось перепадє та й пошана їм од хазяїв і од людей» [9, с. 32]. Отже, перевагою бабування була винагорода (матеріальний фактор) і пошана. З іншого боку, А. Малинка, характеризуючи неодмінні риси баби, писав: «...главное она должна быть богатой и щедрой...» [14, с. 256]. Погляньмо,

наскільки актуальною була винагорода для стародубських бабів.

Очевидно, баби потребували матеріальної підтримки, бо чотири з них були наймичками і заробляли до 2,5 крб на рік, ще трое жили «на пропитании» [20, с. 200]. Ці жінки не мали власної хати й мешкали у дворах своїх господарів на «одеже и харчах хозяйских». Анастасія Денисиха жила разом з донькою-вдовою і онукою, які заробляли собі на життя пряжею, їхнє господарство трималося виключно на жіночих руках і мало ймовірно, що приносило стабільний прибуток [20, с. 420]. Тобто матеріальний стан усіх стародубських бабів, відмічених в описі міста, був поганим і міг бути покращений за рахунок бабування. Платня за акушерські послуги залежала від матеріального становища сім'ї породіллі. Зазвичай вона надавалася у вигляді дарунків, наприклад, полотном на запаску і хлібом [9, с. 34].

Роль баби в житті новонародженого не обмежувалася актом пологів, вона була важливим компонентом обрядовості, вірувань та забобон, пов'язаних з дитиною. Тому частування і подарунки баба могла отримати на родинних, хрестинах, зливках, похрестинах [9, с. 53–69], пострижинах [22, с. 1–2]. Наприклад, на зливках у містечку Мрин було прийнято частувати бабу горілкою, дарувати їй сім паляниць і ситець на спідницю [14, с. 267]. У Волинській губернії в XIX ст. у першу купіль дитині кидали срібні гроші, які забирала собі баба [2, с. 1–3].

Участь у пологах та низці важливих обрядів, за етнографічними розвідками, могла забирати багато часу, тим більше, якщо повитуха приймала значну кількість пологів. Стародубські баби були наймичками, тому постає запитання: як ставилися їхні господарі до бабування своїх робітниць, адже їх могли покликати до породіллі будь-коли, навіть під час виконання якихось важливих робіт. Можливо, це враховувалося в оплаті праці таких жінок, навіть молодші з них і здорові отримували 2–2,5 крб у рік, тоді як інші наймички, за даними джерела, заробляли в середньому на карбованець більше.

Отже, бабуванням у м. Стародубі займалися бідні жінки, які могли мати з цього додаткові засоби до існування. У європейських містах це було окремою професією. Наприклад, у Лондоні XVIII ст. повитухи навіть продавали брошури з порадами для вагітних; згідно з тогочасними моральними нормами, вони повинні були надавати однаково допо-

могу бідним і багатим жінкам незалежно від гонорару. Однак насправді бідна жінка могла залишитися без допомоги повитухи, як про це зазначає Морін Уоллер: «Многие бедные женщины не умирали просто потому, что не испытывали вмешательства повивальных бабок» [19, с. 58–63].

У польському місті Торунь діяльність акушерок оплачувалася громадою. У міському бюджеті, починаючи з XV ст., існувала певна квота, що йшла на утримання лікарів і повитух. У 1761 році на утриманні міста була ціла медична служба: головний міський лікар, три лікарі, хірург, наглядач міських лазень, три повитухи [1, с. 84–85]. Ці повитухи були постійними, заробляли на життя акушерством і, вочевидь, мали хоч якісь фахові знання та перебували під контролем головного лікаря; імовірно, вони мали цілком виправдану монополію на приймання пологів.

У цьому відношенні породіллям і новонародженим м. Стародуба пощастило менше, оскільки їм доводилося мати справу з бабами, які навряд чи якимось контролювалися полковим лікарем Ломиковським. Їхня діяльність скоріше залежала від міських пліткарів, які могли розповсюджувати відомості про проблемні пологи та повитух-невдах. Таку бабу з часом могли перестати кликати, і тоді вона втрачала «пошану од людей».

Дії баби, що ґрунтувалися переважно на власному досвіді та заботонах, могли як допомогти, так і зашкодити. Навіть лондонські бабки-повитухи, які у XVIII ст. повинні були отримати ліцензію на практику, за дослідженням Морін Уоллер, часто ставали причиною смерті своїх пацієнток та дітей [19, с. 58–69]. Імовірно, що бабу могли звинуватити у смерті дитини, наприклад, за українськими народними віруваннями, повитусі-покійниці в домовину клали пучок різок, щоб вона відганялася від тих діток, яких не врятувала, коли бабувала [11, с. 20–22].

Етнографи кінця XIX – початку XX ст. відмічали часом абсолютну безпорадність повитух, які весь спосіб лікування переймали від інших баб, з якими самі мали справу, коли народжували. Така баба пильнувала лише, щоб усе робилося згідно зі звичаєм, тому пологи часто закінчувалися нещасливо [9, с. 34].

Якщо ж пологи закінчувалися вдало, то на бабу чекала «пошана», яка могла виявлятися в подарунках, наприклад, у містечку Мрин батьки новонародженого з року в рік на другий день Різдва і Великодня носили бабі палляниці, ковбасу, паски, крашанки [14, с. 285].

Така увага була необхідна, бо, за народними віруваннями, баба впливала на подальшу долю вже навіть дорослої людини [17, с. 88–89]. На неї могли скаржитися за те, що не дала щастя й долі. Наприклад, у пісні, записаній П. Чубинським, хлопець перераховував обставини, які зробили його нещасним:

*«А я хлопець нещасливий...
Чи такая баба брала, –
Щастя долі не вгадала...»* [18, с. 34].

Щастя людини залежало від правильних дій баби під час пологів. У традиційному суспільстві в різних народів вважалася щасливою дитина, яка народилася в «сорочці» або в «чепці». Правильним було його якимось зберегти для дитини, наприклад, засушити і зашити в полотно чи одяг. Цей талісман мав велику силу, дарував славу, звільняв від війська тощо [9, с. 39]. У Німеччині повитухи крали «сорочку» для своїх дітей [17, с. 79], англійські адвокати купували її перед важливими справами. Такі самі звичаї існували і в Росії, тому баба могла залишити «сорочку» дитині чи вкрасти її на продаж або ж для інших (якихось магічних) цілей.

Набуття більшої суспільної ваги, поряд з матеріальною вигодою, могло бути ще однією метою бабування. На нашу думку, сам факт фіксації і застосування терміна в обліковій документації свідчить про певний суспільний статус баби. Очевидно, особа, яка подавала відомості переписувачам (господар двору чи сама баба), вважала за необхідне вказати, що та чи інша жінка є бабою. Схоже, що і для писарів ця інформація була досить важливою, щоб внести до чистового варіанта перепису. Особи, записані в описі м. Стародуба як баби, були наймицями, бідними, слабкими тощо й могли бабуванням збільшити свою суспільну значущість. Потрібно відмітити, що джерело не вказує на станову належність бабів, хоча робить це щодо інших мешканців міста, не називаються вони і вдовами, хоча, наприклад, Анастасію Денисіху з високою долею імовірності ми можемо назвати вдовою⁵. Отже, при перепису важливіше було записати жінку як бабу, аніж вдову, козачку чи міщанку.

Значимість баби була пов'язана і з її можливим впливом на потойбічне життя. Приймавши пологи, баба могла сама, без священника, охрестити дитину, яка народилася слабкою чи з вадами й могла померти. У такому разі повитуха виконувала одне з найважливіших церковних таїнств. Якщо ж ди-

тина залишалася нехрещеною і помирала, то після смерті вона ставала нявкою, русалкою і не могла потрапити до раю. Дитину, яка вижила, потім «по-справжньому» хрестили в церкві.

Вивчення бабування, на нашу думку, ілюструє плідність поєднання квантитативних, історико-демографічних методик з методами етнографії. Дослідження статистичних джерел у поєднанні з матеріалами етнографічних розвідок дозволяє по-новому підійти до вивчення вже відомих проблем. Щодо обраної нами теми, то аналіз матеріалів Генерального опису Стародубського полку дозволив визначити кількість бабів у місті та їх частку серед жіночого населення, висловити припущення щодо чисельності пологів, які їм доводилося приймати. Джерело подає інформацію про вік бабів, стан їх здоров'я, заняття і розмір прибутків. Така інформація, разом з даними етнографії, дозволяє більш детально визначити роль і місце акушерки в українському суспільстві ранньомодерного часу, простежити мотиви, які спонукали жінок зайнятися «акушерською практикою», розглянути відповідність матеріалів статистичних документів і етнографічних розвідок.

Література

1. Gorny K. Ze studiow nad stosunkami ludnosciowymi Torunia w XVIII w. / K. Gorny // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczne-Spoleczne. – Torun, 1977. – Historia XI. – S. 71–97.
2. Беньковський І. Поверья и обрядности родин и крестин / І. Беньковський // Киевская старина. – 1904. – № 10. – С. 1–3.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – К.: Основи, 1995. – Т. 1: Структура повсякденності (можливе і неможливе). – 543 с.
4. Бродель Ф. Что такое Франция? / Ф. Бродель; пер. с фр. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – Кн. 2: Люди и вещи. – Ч. 1. – 244 с.
5. Волошин Ю. Сучасні історико-демографічні дослідження ранньомодерного українського суспільства: методологічний дискурс / Ю. Волошин // Історична пам'ять. – 2007. – № 1. – С. 15–21.
6. Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. Гаврилюк. – К.: Наукова думка, 1981.
7. Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів. – К.: Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. – 184 с.
8. Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург; пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельской. – М.: РОССПЭН, 2000. – 272 с.
9. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
10. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М.: Русский язык, 1978. – Т. 1: А–З. – 699 с.
11. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
12. Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація Гетьманщини, 1760–1830 [Електронний ресурс] / З. Когут. – Режим доступу: <http://litopys.narod.ru/coss5/koh06.htm>.
13. Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. / М. А. Литвиненко. – Х.: Видавництво Харк. ун-ту, 1970. – 204 с.
14. Малинка А. Родини і хрестини / А. Малинка // Киевская старина. – 1898. – № 5. – С. 254–286.
15. Собрание Малороссийских прав. 1807 г. – К.: Наукова думка, 1993. – 363 с.
16. Сумцов Н. Культурные переживания / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1889. – № 3. – С. 665–684; № 10. – С. 18–50; № 11. – С. 281–327.
17. Сумцов Н. О народных воззрениях на новорожденного ребенка / Н. Сумцов // Журнал министерства народного просвещения. – 1880. – № 11. – С. 68–94.
18. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.-чл. П. П. Чубинским. – С.Пб., 1874. – Т. V: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. – 1209 с.
19. Уоллер М. Лондон. 1700 год / М. Уоллер. – Смоленск: Русич, 2003. – 384 с.
20. Центральний державний історичний архів України (Київ). – Ф. 57, оп. 1, кн. 148 а.
21. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.
22. Ястребов В. Обрядовое пострижение детей / В. Ястребов // Киевская старина. – 1895. – № 10. – С. 1–2.

Примітки

¹ Маємо на увазі його узагальнюючу працю з економіки доіндустріальної Європи «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.» [3] або ж масштабне дослідження «Что такое Франция?» [4], у якому видатний французький історик розглянув минуле своєї країни «в світле різних наук о человеке» [4, с. 7].

² Італійський мельник Домініко Скандела на прізвисько Менокіо був спалений інквізицією

як еретик. Він став головним героєм праці Карла Гінзбурга «Сир і хробаки» [8], яка вважається взірцем мікроісторичних досліджень. Відомий італійський історик за даними матеріалів двох судових процесів, документів про господарську діяльність мельника, переліком прочитаних ним книг і рядками, написаними Менокйо, дослідив його світогляд, почуття, фантазії, потяги. Як стверджував сам автор, він частково реконструював «народну культуру» [8, с. 32].

³Тому в історичній літературі джерело частіше називають «рум'янцевський опис».

⁴Навіть якщо Параска одружилася у 13 років (мінімальний шлюбний вік для дівчат за Литов-

ським статутом (розд. 6, арт. 1 та розд. 5, арт. 9) [15, с. 21]), то на час проведення опису її дітям було не більше 9–10 років.

⁵Баба Анастасія Денисиха мала дочку Марфу, щодо якої немає вказівки «незаконнонароджена», отже Марфа народилася у законному шлюбі. Враховуючи вік баби (80 років) і середню різницю в шлюбі між подружжям (4,6 років на користь чоловіків), за даними Генерального опису Стародубського полку, можемо припустити, що її чоловік помер. Крім того, Денисиха жила у своїй хаті разом з дочкою, а з огляду на можливий вік її чоловік не міг податися в найми, а мав би жити разом з ними.